

Kritinis mąstymas - tai...

Irina Nizovskaja

Davidas Kloosterio straipsnis „Kritinis mąstymas – kas tai?“, publikuotas ketvirtajame žurnalo numeryje, – svarbus ir nepaprastai naudingas tiek Kritinio mąstymo ugdymo skaitant rašant (KMUSR) projekto dalyviams, tiek visiems, kuriuos domina šiuolaikinis požiūris į šią temą. Straipsnyje autorius nagrinėja, kas yra kritinis mąstymas, siekdamas:

- išryškinti sąvokos esmę;
- apibrėžti jos ribas;
- nustatyti jos ypatumus;
- atskleisti kritinio mąstymo vietą tarp kitų mąstymo įgūdžių;
- nurodyti tuos kritinio mąstymo požymius, kurie leidžia jį išskirti iš bendro pažintinės veiklos srauto.

Vis dėlto skaitant straipsnį kilo klausimų dėl dviejų aptariamų temų aspektų suvokimo ir teorinio mąstymo.

Suvokimo problema sudėtinga ir nevienareikšmė, ji domina įvairiausių sričių mokslininkus: psichologus, pedagogus, sociologus, literatūrologus, istorikus ir filosofus. „Kai stengiamės suvokti kieno nors mintį, pirmoji mūsų mąstymo pakopa būna pasyvi: mes tik priimame kieno nors kito ką tik perteiktą mintį. Mano manymu, ir faktų išiminimas, ir sąvokų supratimas yra būtina išankstinė kritinio mąstymo veikla, tačiau patys savaime jie nėra kritinis mąstymas“, – rašo straipsnio autorius. Ir su juo reikia sutikti.

Žinoma, kad B. Bloomas suvokimą laiko viena žemiausių savosios taksonomijos (hierarchinės sistemos) pakopų, turėdamas galvoje tai, ką praktikoje dažnai vadiname „pagauti mintį“. Šios pakopos gebėjimo suvokti rodikliu

B. Bloomas laiko galėjimą medžiagą, pateiktą viena forma, išreikšti kita – paaiškinimu, trumpu atpasakojimu (įprastiniai mokytojo žodžiai šiuo atveju: „Tai, ką sužinojote, atpasakokite savais žodžiais“) ar tolesnės reiškinių arba įvykių eigos numatymu. Iš tiesų šią veiklą sunku laikyti kritiniu mąstymu, nes tokio suvokimo pamatas – medžiagos atkūrimas. Vis dėlto, mano požiūriu, būtų neteisinga „darbą, atliekamą suvokiant mintį“, ir to darbo rezultatą laikyti momentiniu veiksmu, ankstesniu už pačią pažintinę veiklą, arba tik pirmuoju laipteliu kopiant į pažinimą. Akivaizdu, kad reikia pamąstyti, ką turime galvoje sakydami: „giluminis klausimo suvokimas“ arba: „paviršutiniškas, neišsamus problemos suvokimas“. Šiuos posakius sieja vertinimo kriterijus – medžiagos, dalyko, situacijos **suvokimo išsamumas**. Tai ir yra svarbiausias skirtumas tarp pirminio minties pagavimo ir giluminio suvokimo.

Vadinasi, galima sakyti, kad **suvokimas susideda iš tam tikrų stadijų, etapų, pakopų ir priklauso nuo mūsų pastangų mąstant**. Psichologė Diane Halpern suvokimą apibrėžia kaip „procesą, kurio metu paviršinė struktūra virsta gilumine (Халперн, 2000, p. 152). Mūsų šalies pedagogikoje tvirtinama, kad „suvokimas yra daugiapakopis“, daugialypis (Граник, Концевая, Бондаренко, 1991, p. 8) ir „įvairiamatis procesas (Якунин, 1998, p. 318).

B. Bloomo taksonomijoje suvokimas laikomas antriniu, bet tai nereiškia, kad jo vieta pažinimo procese yra fiksuota. Prisimenu, kaip viena iš seminaro, supažindinančio su taksonomija, dalyvių buvo tiesiog pasipiktinusi tokia „neteisybe“. Ji buvo įsitikinusi, kad reiškinį galima gerai perprasti tik jį išnagrinėjus. Ir tai tiesa, nes, giluminis suvokimas kuo glaudžiau susijęs su pačiais aukščiausiais mąstymo įgūdžiais – analize, sinteze, vertinimu. Analizė suvokimą daro išsamesnį, o sintezė ir vertinimas

rodo, kad suvokimas įvyko, Greičiausiai šiuo atveju reikėtų sakyti, kad suvokimas yra neatsiejamas nuo pažinimo.

Filosofai mano, kad „suvokimas kaip reiškinys persmelkia visus žmogaus ir pasaulio santykius“ ir kad „poreikis suvokti veda į pažinimą“ (Керимов, 1998, p. 664), o ne atvirkščiai.

Esama ne tik įvairių **suvokimo** pakopų, bet ir **įvairių** jo **rūšių**. Palyginkime, pavyzdžiui, mokslinio teksto ir grožinio kūrinio suvokimą. Pirmuoju atveju tai teoriniai teiginiai, terminai, dėsniai, antruoju personažai, meninės priemonės, paveikslai. Kad suprastume mokslinę informaciją, skverbiamės į faktus; norint perrasti grožinį kūrinį, reikia suvokti potekstę. Nuodugniau perpratus mintį, galima suvokti kūrinio koncepciją. Koks gi suvokimo ir kritinio mąstymo santykis? Iš tikrųjų, kai tik susiduriame su informacija, pirminis jos suvokimas dar nėra kritinio mąstymo rodiklis. Bet argi ne tam, kad geriau suprastume informaciją, tekstą, žodį, kitą žmogų, mes mokome, kaip taikyti daugybę metodų ir strategijų? D. Halpern suvokimą tiesiogiai sieja su specialių strategijų ir metodų taikymu ugdant kritinį mąstymą. Ir, kaip aš suprantu, **vienas iš metodikos**, išdėstytos KMUSR projekto programoje, **tikslų – stiprinti gebėjimą nuodugniai suvokti**.

Na, o dėl kūrybinio mąstymo tai labai nesinorėtų sutikti su Davidu Kloosteriu. Ir štai kodėl. Patys iškiliausi meno kūriniai žmonijos istorijoje – anaipol ne masinis reiškinys. Bet kaip dažnai kasdieniame gyvenime girdime sakant: „kūrybingas žmogus“, „kūrybiška asmenybė“, „kūrybinis požiūris“. Pasak L. S. Vygotskio, aukščiausia kūrybos išraiška iki šiol prieinama tik nedaugeliui išrinktųjų genijų, bet kūrybiškumas yra būtina mūsų kasdienio gyvenimo sąlyga, ir visa, kas nėra rutiniška, kam būdinga bent kruopelytė naujoviškumo, kilę iš Žmogaus kūrybos“ (Вygотский, 1997, p. 6). Tikriausiai reikia sutikti tiek su psichologijoje dabar paplitusiu požiūriu, kad „kiekvienas žmogus, pasižymintis aukštesniu nei vidutinis intelektu ir tam tikrais įgūdžiais, gali sukurti netgi didį kūrinį“ (Халперн, 2000, p. 452), tiek ir su naujomis, iš humanistinės psichologijos kilusiomis mokymo koncepcijomis, kurių esmė - ugdyti mokinių gebėjimą veikti „čia ir dabar“. Apie tokį mokymą, paremtą improvizacija, nuovokumu, kūryba, rašė Jerome'as Bruneris. Apie tai kalbama ir naujausioje Abrahamo Maslowo knygoje: „Turime labiau domėtis kūrybos procesu, kūrybiškumu, kūrybinga asmenybe, o ne tik kūrybos rezultatu“ (Маслоу, 1999, p. 100).

Dauguma KMUSR projekto dalyvių gali patvirtinti, kad mūsų seminaruose ir klasėse daugelį strategijų ir metodų klausytojai ir mokiniai taiko kūrybiškai. Kodėl taip yra? Galbūt pati programa peržengia kritinio mąstymo ugdymo ribas?

Bet jeigu ir kritinis, ir kūrybinis mąstymas yra kasdieniai reiškiniai, tai argi jie nesusipina? Kai matematikos pamokoje mokiniui sprendžiant uždavinį staiga šauna į galvą teisinga mintis arba kai didysis Puškinas iš daugybės tinkamų žodžių išsirenka vieną patį tiksliausią (tai liudija begalės poeto juodraščių), kas tai yra – skirtingi ar tos pačios prigimties dalykai? Prie ko jie priskirtini - prie kūrybinio ar prie kritinio mąstymo?

Taip, kūryboje nuovokai tenka didžiulis vaidmuo, ir tai sukuria apgaulingą lengvumo, grakštumo, neįsisąmoninimo pojūtį, bet juk egzistuoja ir kūrybinių kančių sąvoka, ir daugelis žino, kiek triūso ir kasdienio darbo reikia įdėti, kad atsirastų kas nors nauja, neįprasta.

Kokia kritinio mąstymo vieta neabejotinai prie kūrybos priskirtinuose dalykuose? Vargu ar tik su nuovoka ar netikėtai švystelėjusia mintimi galima sieti F. Dostojevskio, L. Tolstojaus, Ch. Dickenso ir kitų nuostabių rašytojų romanų atsiradimą. Kruopšti gyvenimo, istorinės ir socialinės aplinkos analizė bei vertinimas, apgalvoti charakteriai... Argi visa tai atsiranda be kritinio mąstymo? Kur tokiu atveju baigiasi kūrybinis ir prasideda kritinis mąstymas? Ir ar atsitiktinai D. Halpern ištisą savo knygos „Kritinio mąstymo psichologija“ dalį skiria kūrybiniam ir kritiniam mąstymui? Abejonių kelia ir argumentas su sportininku kaip kūrybinio, intuityvaus požiūrio pavyzdys: argi ne

kasdienės treniruotės padaro futbolininko smūgį automatizmu? Argi nekėlė sportininkas ilgomis treniruočių valandomis sau užduočių, kad per varžybas galėtų akimirksniu įvertinti padėtį ir pasirinkti vieną iš keleto jau išstobulintų „kūrybinių“ variantų? Ir argi šitaip nepasireiškia kritinis mąstymas?

Noriu labai padėkoti autoriui už straipsnį ir galimybę pasidalyti mintimis. Šitaip mūsų žurnalas jau ne pirmą kartą demonstruoja atvirumo principą. Tai tarsi kelias be galo – kuo esame arčiau tikslo, tuo platesni atsiveria akiračiai, tuo daugiau mūsų kelyje kryžkelių ir sankirtos taškų.

Literatūra

Выготский Л. С. (1997). *Воображение и творчество в детском возрасте*. СПб.: Союзы.

Граник Г. Г., Концевая Л. А., Бондаренко С. М. (1991). *Когда книга учит*. М.: Педагогика.

Керимов Т. Х. (1998). *Современный философский словарь*. Лондон-Москва: Панпринт.

Маслоу А. (1999). *Новые рубежи человеческой природы*. М.: Смысл.

Халперн Д. (2000). *Психология критического мышления*. СПб.: Питер.

Якунин В. А. (1998). *Педагогическая психология*. СПб.: Полнос.

Irina Nizovskaja – Amerikos universiteto Kritinio mąstymo laboratorijos vyresnioji mokslinė bendradarbė (Kirgizija).
